

UDK: 323.1 (497.5)»1905«
929 Radić, braća
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 25. IV. 1994.

Odnos braće Radić prema politici »novoga kursa« na primjeru Riječke i Zadarske rezolucije

STJEPAN MATKOVIĆ

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Članak se bavi sukobom između braće Radić i nosioca politike novoga kursa koji objavom Riječke i Zadarske rezolucije (1905) donose novu nacionalnu orijentaciju u hrvatsku politiku. Nakon ukazivanja na političke i gospodarske okolnosti sučeljavanja autor analizira pojedine komponente kritike braće Radića. Za okosnicu uzima usporedbu između koncepta austroslavizma kojega zastupaju braća Radić i protubečkog stava koji je u središtu ideologije novoga kursa.

Koncepcija »novoga kursa« i njezinih protagonista te politički razvoj braće Radić fascinirali su brojne povjesničare. Ipak, historiografija nije previše pozornosti posvetila problemu složenoga međusobnog odnosa te dvije važne pojave hrvatske povijesti. Vladimir Koščak nedavno je u svojoj raspravi *The Early Development of Stjepan Radić*¹ vrlo kratko i kritički naznačio temeljne značajke istupa Radićevih naspram »novoga kursa«. Isti autor objavio je još tijekom 1971. godine u zagrebačkom dnevniku *Vjesnik* podlistak s naslovom »Život i misao Stjepana Radića – U povodu stogodišnjice rođenja«.²

Ostali hrvatski povjesničari zadovoljili su se samo činjenicom suprotstavljanja braće Radić »novokursaškoj« politici ne ulazeći u dublju analizu sukoba. U svojoj opsežnoj istraživačkoj studiji *Geneza politike Novoga kursa* (Zagreb, 1972) Rene Lovrenčić temeljito je raščlanio djelovanje »novoga kursa« u razvoju hrvatske politike u razdoblju od 1897. do 1905. Pozicije Stjepana Radića prati samo do stvaranja Hrvatske pučke seljačke stranke (HPSS), tj. do kraja 1904. godine. Pri tome zaključuje da je upravo postanak HPSS definitivno označio raskid s naprednjačkim političarima Banske Hrvatske koji su participirali u

¹ Vladimir Koščak, *Encyclopaedia moderna*, br. 4 (40), Zagreb, 1992., 527–534. Valja napomenuti da je isti autor održao 4. X. 1993. u Zagrebu na znanstvenom skupu »Život i djelo Antuna i Stjepana Radića«, a koji je organizirala HAZU, referat o temi »Stjepan Radić i politika novoga kursa«. Na istome skupu Tereza Ganza-Aras pročitala je rad »Stjepan Radić protivnik politike Supilova kruga u prvom desetljeću XX. stoljeća«.

² Koščak je u pedesetijedan nastavak na popularan način predočio značenje Stjepana Radića u hrvatskoj politici. U pogledu Riječke rezolucije autor je napose istakao osobne razlike između S. Radića i F. Supila. *Vjesnik*, od 2. VI. do 22. VII. 1971.

razvoju »novoga kursa« i samim time naznačio namjeru da stvaranjem nezavisne stranke ostvari veće samostalno političko značenje.³ Slično postupaju Mirjana Gross u monografiji *Povijest pravaške ideologije* (Zagreb, 1973) gdje se na nekoliko mjesta spominje Stjepan Radić i njegov odnos prema pravaštvu, ali ne i kritika politike »novoga kursa« zbog koje se Radić našao na istoj strani s Frankovom Čistom strankom prava. Još ranije, u svojoj knjizi *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906–1907*. (Beograd, 1960) M. Gross prenosi u jednoj bilješci tvrdnju, pozivajući se na podatke iz Austrijskoga državnog arhiva u Beču (Dvorski i državni arhiv, Ministarstvo vanjskih poslova, Obavještajni biro), da je S. Radić bio zaskočen Riječkom rezolucijom jer je spremao akciju za oslon na Austriju.⁴ Na kraju, rad Tereze Ganze-Aras *Politika »novog kursa« dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića* posljednja je monografija koja se bavi »novim kursom« (Split, 1992). Autorica nije ulazila u odnos braće Radić prema »novokursašima«. Navodi mišljenje dubrovačkog načelnika Pere Čingrije da su braća Radić uz Josipa Franka i Nikolu Tomašića sljedbenici »bečke linije« koja pokorno služi interesima Beča.⁵

Uvod

Pri kraju 1905. godine donesene su na osnovama »novoga kursa« Riječka i Zadarska rezolucija. Oba dokumenta imala su velikog odjeka u Hrvatskoj, ali isto tako i u čitavoj Austro-Ugarskoj monarhiji. Rezolucije su iznijele nove političke smjernice i samim time potaknule sve hrvatske političke grupe i stranke na opredjeljivanje. Negativno mišljenje u Banskoj Hrvatskoj pokazale su Čista stranka prava, organizirana skupina katolika pravaša oko dnevnika *Hrvatsvo* i Hrvatska Pučka Seljačka Stranka (HPSS) na čijem su se čelu nalazili braća Radić. Suprotstavljanje braće Radić, osobito Stjepana, i pristaša »novoga kursa« koji su stvaraoci obaju rezolucija složeno je napose zbog toga jer su se u njemu na različitim stranama našli nekadašnji bliski istomišljenici i suradnici iz doba pokreta hrvatske »napredne omladine«.⁶

U trenutku postanka rezolucija, braća Radić predvodila su teoretski i praktično čitav rad HPSS-a. Stranka je tada bila još mlada, stvorena na prijelomu iz 1904. u 1905. godinu. Pri tome nije imala veće političke moći, jer nije imala nijednoga narodnog zastupnika u Hrvatskome saboru. Ipak, utjecaj braće nije bio posve minoran. Obojica su imala iza sebe bogatu karijeru pisaca političkih, književnih i znanstvenih radova pa su stekli ugled u hrvatskoj javnosti.⁷

³ Isto, 260.

⁴ *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906–1907*, Beograd, 1960., bilješka broj 51, 21.

⁵ Tereza Ganza-Aras, *Politika »novog kursa« dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, Matica hrvatska, Split, 1992., 304.

⁶ O »naprednoj omladini« i njezinim ideološkim postavkama vidi u dva interpretacijski različita djela: M. Gross u *Povijest hrvatskog naroda 1860–1914.*, Zagreb, 1968. i J. Krišto, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.–1918.*, Zagreb, 1994.

⁷ S. Radić izdao je između ostaloga: *Najjača stranka u Hrvatskoj*, Rijeka, 1902.; *Hrvatski pokret godine 1903.*, Allegheny; *Uzničke uspomene*, 1903., Novi Sad; *Moderna kolonizacija i Slaveni*, Zagreb, 1904., *Savremena Evropa ili karakteristike evropskih država i naroda*, Zagreb, 1905. S druge strane, A. Radić od 1897. uređuje *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* u okviru kojega izdaje poznatu *Osnovu za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*, a od 1900. izdaje polumjesečnik *Dom*.

Općenito kazano, kao nositelji ideologije koja je u središte svoga sustava postavila seljaštvo, mogli su računati na potporu najbrojnijeg dijela hrvatskoga društva. No, tadašnji izborni sustav, koji nije bio utemeljen na općem pravu glasa, znatno je ograničio utjecaj širih masa i samim time konkretniju djelatnost HPSS-a.

Reakcija braće Radić na pojavu Riječke rezolucije, koja je objavljena 3. listopada 1905. godine, bila je vrlo žustra, analiza temeljita i ocjena potpuno negativna. Naime, ubrzo nakon same objave Rezolucije uslijedilo je izdanje zagrebačke političko-kulturne smotre *Hrvatska misao*, koja je tiskana pod uredništvom S. Radića, za studeni iste godine s opsežnim prilogom pod nazivom »Hrvati i Magjari ili Riečka rezolucija od 3. X. 1905.«. Istodobno su objavljeni i njihovi kritički intonirani članci u *Hrvatsom narodu* i *Hrvatskim novinama* koji su izlazili u Virju. Također, i u nekim kasnijim radovima, dotaknuti su problemi odnosa prema politici »novoga kursa«.⁸

Okolnosti sučeljavanja

Habsburška monarhija bila je po svojoj isprepletenoj etničkoj strukturi i složenim nacionalnim odnosima izrazito heterogena država. Dinastija i njezine suvladajuće strukture težile su za provedbom koncepta jedinstvene države, a to je išlo na uštrb priznavanja širih nacionalnih prava različitih naroda. S druge strane, različiti narodi sa svojim posebnim individualnim historijskim identitetima htjeli su preuzeti u svoje ruke što više državnih poslova kako bi mogli jače utjecati na usmjeravanje vlastitoga političkog, gospodarstvenog i kulturnog razvitka. Oblik dualističkog uređenja države iz 1867. godine izdvojio je dvije cjeline unutar kojih je bila osigurana premoć za njemačku (austrijski dio), odnosno mađarsku naciju (ugarski dio). Hrvatsko-ugarska nagodba iz 1868. godine bila je temeljni zakon koji je regulirao odnose između Kraljevine Hrvatske i Slavonije te Kraljevine Ugarske. Nagodba je imala elemente hrvatskoga državnog prava, no, u stvarnosti nisu bili stvoreni uvjeti za punu političku samostalnost Trojedne kraljevine u Habsburškoj monarhiji. Nezadovoljstvo s hrvatske strane odražavalo se na brojnim političkim i financijskim područjima a najveće razočaranje izbijalo je zato što je Hrvatska ostala teritorijalno rascjepkana, prije svega zbog izostanka reinkorporiranja Dalmacije Banskog Hrvatskoj.

Godine 1905. došla je do vrhunca takozvana »ugarska ustavna kriza« koja je izbila zbog težnje mađarske koalicije opozicijskih stranaka vođene Ferenczom Kossuthom (1841–1914), sinom Lajosa Kossutha (1802–1894), za stvaranjem nezavisne Ugarske. »Košutovci« su, tražeći unutrašnje preuređenje Monarhije, zahtijevali razdvajanje zajedničke vojske, stvaranje samostalnog ugarskoga carinskog područja i ustanovljenje posebne nacionalne ugarske banke. Prema tom nacrtu, Ugarska bi postala potpuno suverena država, zasebni međunarodnopravni subjekt, a dotadašnja državna zajednica, realna unija, prerasla bi u

⁸ Veći dio članaka iz »Hrvatskoga naroda« i »Hrvatskih novina« sakupljen je u: dr. Antun Radić, *Sabrana djela IX. – Za seljačku politiku*, Seljačka sloga, Zagreb, 1938.

personalnu uniju. U dijelu tadašnjeg europskog javnog mnijenja postojala je sklonost prema mađarskoj borbi protiv Beča. Mnogi su u njoj vidjeli mogućnost pobjede slobodarskog duha nad konzervativizmom vladajuće dinastije. No, kod toga nije uzeta u obzir objektivna činjenica da su mađarske političke stranke jednoglasno nastupale kada je bila riječ o potiranju nacionalnih prava na području ugarske države. Štoviše, »košutovci« su zagovarali radikalnu provedbu »mađarizacije«.⁹ Proces preuređenja Ugarske, koji je proklamiran u političkim programima istaknutima tijekom »ugarske krize«, nije razmatrao položaje nemađarskih naroda. »Košutovci« su pokazivali strah od uvođenja općeg prava glasa što bi u potpunosti poremetilo dotadašnji povlašteni mađarski položaj te donijelo više ravnopravnosti u međunacionalnim odnosima. »Ugarska kriza« automatski se odrazila i na položaj Banske Hrvatske i na cjelokupni hrvatski narod razdijeljen po različitim upravnim jedinicama Dvojne monarhije.

Odnos braće Radić prema Mađarima

Odnosi između Hrvata i Mađara bili su u nagodbenom razdoblju prožeti negativnim nabojima. Prilikom tumačenja nagodbenog zakona i cjelokupnih međusobnih odnosa u prošlosti vodile su se teške političke borbe. S različitim gledišta interpretirano je državno pravo. Mađarski političari smatrali su područje Banske Hrvatske pridruženom ugarskom zemljom koje posjeduje širu autonomiju. Suprotno tome, kod Hrvata je naglašavano obilježje vlastite državnosti. Epoha Khuenovoga banovanja (1883–1903) produbila je antagonizme do samoga vrhunca. Upravo u zadnjoj godini Khuenova vladanja izbio je narodni pokret koji je pokazao u kakvom se položaju nalazila Trojedna kraljevina.

Riječka rezolucija inicirala je, koristeći se okolnošću »ugarske krize«, veliki zaokret hrvatske politike čiji će se dometi opažati sve do kraja postojanja Habsburške monarhije. U sadržaju Rezolucije isticala se revizija Nagodbe, to jest veća samostalnost Hrvatske i težnja za sjedinjenjem Dalmacije Banskoj Hrvatskoj na temelju nagodbenjačkoga gledišta prema Ugarskoj. Na taj način, poštovan je postojeći ustavni položaj Ugarske. Osim toga, riječka akcija označavala je oblik mađarsko-hrvatskog sporazuma u kojemu mađarska sjedinjena opozicija na čelu s Neovisnom strankom i pristaše »novoga kursa« nastupaju zajedno protiv Beča. Stvaranje koalicije dovest će do izbornog pada vladajućih političkih stranaka: kako Liberalne stranke u Ugarskoj tako i Narodne stranke (»mađaroni«) u Banskoj Hrvatskoj.

Mišljenje braće Radić o Mađarima, vladajućoj naciji u Ugarskoj, bilo je vrlo kritičko. Prema njima, osnovu mađarske političke misli činila je teza o Ugarskoj kao jedinstvenoj i centraliziranoj mađarskoj nacionalnoj državi u kojoj nije bilo mjesta za hrvatsku nezavisnost. U svojim analizama polazili su od činjenice da

⁹ Politiku »mađarizacije« nije karakterizirala namjera uništenja ili progona nemađara, nego težnja za nametanjem jezika i kulture na prostoru ugarskoga dijela Monarhije. U tom pogledu Narodna neovisna stranka pod vodstvom F. Kossutha bila je sklonija radikalnim mjerama nego do 1905. vodeća Liberalna stranka. Hans Kohn, *The Habsburg Empire 1804–1918*, New York, 1961., 58–61.

postoji bitna razlika između pojmova: ugarski i mađarski.¹⁰ Za njih su Mađari samo jedan od naroda u ugarskoj državi tako da se ona ne može proglasiti mađarskom državom. Naglasili su kako naziv »*populus Hungarorum*«, koji je zabilježen u srednjovjekovnom zborniku običajnog prava ugarskoga i hrvatskoga plemstva, Mađari uporno prevode izrazom *Mađari* nastojeći pomdarati sve stanovništvo ugarske polovice.¹¹

U ugarskoj krizi braća Radić vidjela su težnju mađarske koalicije da samo još jače provede proces mađarizacije. Stoga nisu uopće računali na mađarsku zahvalnost ako ih Hrvati podrže u borbi za punu nezavisnost. Još 1903. pisao je Milan Krištof, najbliži politički suradnik Radića: »Mađari bi se brzo s nama sporazumjeli u tom, da se nagodba makne, ali što bi došlo poslije toga drugo je pitanje.«¹²

S. Radić upustio se i u raspravu oko mađarskog poimanja kruna i vladarskih prava kada je napisao: »Kruna djeluje u nerazrješivoj svezi sa svojim nosiocem a to je apostolski kralj Ugarske, Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i to s obzirom na Hrvatsku iz one loze habsburške dinastije koja ujedno vlada i s Austrijom.«¹³ No, Mađari su nastojali drugačije prikazati srž stvari. Oni su odijelili krunu od ugarskoga kralja, tako da je sama kruna imala nepovrediva prava, prava suverenoga mađarskog naroda. Osim toga, S. Radić, koji je po struci bio pravnik, istaknuo je, koristeći se argumentima povijesnoga državnog prava, da Mađari nisu priznavali hrvatsku pragmatičku sankciju u kojoj se Hrvatska vezivala s Nasljednim zemljama habsburške dinastije. U trenutačnom ustavno-pravnom problemu S. Radić je smatrao da politička volja sili svakog ozbiljnog političara na poštovanje povijesnih, kulturnih i gospodarstvenih veza naroda i zemalja Monarhije, te zbog njezine državne cjelokupnosti treba podržavati ugled i moć vlasti dinastije.

Predviđanja A. Radića o sudbini Hrvata ako pristanu na sporazum s Mađarima, bila su također crna. Po njemu, nije moglo doći do pravednog sporazuma jer je upravo prošlost učila »da će nas već sutra Mađari prevariti.«¹⁴ Tako je A. Radić podsjetio na ne tako davnu mađarsku upotrebu sile iz 1903. godine kao i na njihovo ponašanje u prometnoj i financijskoj politici na području Banske Hrvatske, teritorija na kojemu se za razliku od Dalmacije, mogao izravno osjetiti karakter mađarske hegemonijalne politike.

Višeslojna kritika braće Radić dotaknula je i gospodarski problem. Trebalo je ispitati kakve bi posljedice nastale razdvajanjem Austrije i Ugarske. Provođenje carinske rastave ne bi išlo u korist hrvatskoga gospodarstva, što je

¹⁰ Antun Radić, *Sabrana djela VII., Hrvati i Magjari ili »Riečka rezolucija« od 3. X. 1905.*, poglavlje pod nazivom »Magjari i Ugarska« (»Ima magjarski narod, ali posebne magjarske države nema, nego ima država Ugarska, u kojoj žive različni narodi«), str. 181.

¹¹ S. Radić, *Savremena Evropa ili Karakteristike evropskih država i naroda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1905., str. 47.

¹² *Hrvatska misao* (dalje »H.M.«), članak Milana Krištofa (dr. -nf.-) »Novim putem k davnom idealu«, Zagreb, prosinac 1903., 156.

¹³ »H.M.«, vidi drugo poglavlje u članku »Čemu se mi Slaveni možemo naučiti od današnje magjarske politike«, trobroj za svibanj-lipanj-srpanj 1906., 324.

¹⁴ *Sabrana djela XVIII. knj.*, prilozi knjizi X. (Protiv riečke rezolucije), članak »Mađari i Hrvati«, str. 66. i 67.

potkrijepljeno stručnim mišljenjem hrvatske trgovačke komore i gospodarskog društva.¹⁵ Iz svega navedenoga za Radiće nije bilo ni jednoga valjanog razloga – bilo političkog, gospodarstvenog ili kulturnog – koji bi nalagao ulazak u čvršću vezu s Mađarima.

Odnos braće Radić prema Srbima

Nedugo iza Riječke (5. listopada 1905) nastala je i Zadarska rezolucija (17. listopada 1905) koju potpisuju srpski poslanici u Dalmatinskom saboru i predstavnici srpskih stranaka iz Banske Hrvatske. Dok je prva rezolucija nagovijestila preokret u odnosima s Mađarima, dotle je druga, poduprijevši riječke zaključke, iznijela poglede na odnose između Hrvata i Srba u Hrvatskoj. Za razliku od prijašnjeg stanja u kojemu su dalmatinski Srbi izražavali protivljenje sjedinjenju s Hrvatskom, zadarski je dokument dao potporu reinkorporaciji Dalmacije u Hrvatsku na temelju nagodbenog zakona. No, zauzvrat su postavljeni određeni zahtjevi. Prije »zadarskog« pristanka na podržavanje sjedinjenja, srpski su političari istaknuli određeni preduvjet za ostvarivanje zajedničke akcije ispitujući time stupanj usuglašenosti između hrvatskih stranaka. Tako su srpske stranke odbile sudjelovati na konferenciji u Rijeci jer je poziv bio upućen i »frankovcima«, tj. Čistoj stranci prava. Budući da su »frankovci« odbili doći u Rijeku, predstavnici Srpske samostalne stranke na sastanku stranačkih predstavnika s delegatima Riječke konferencije donose 6. listopada izjavu u kojoj ističu kako je za zajedničku akciju »jedina prepona eliminirana kad je otpala starčevićanska stranka«.¹⁶ HPSS je, premda u stalnim političkim prepirkama s »frankovcima«, reagirala na ovakve zahtjeve tvrdnjom da Srbi žele takvim prijedlozima jedino izazvati hrvatsku neslogu.

Zadarska rezolucija sastavljena je u pogodbenom obliku. U samome tekstu Rezolucije stoji:

»što se tiče zahtjeva braće Hrvata za reinkorporacijom Dalmacije Hrvatskoj i Slavoniji, koja je i pozitivnim zakonom zajamčena, pripravne su srpske stranke uložiti i svoju snagu za ostvarenjem ovog zahtjeva, ako se sa hrvatske strane ukloni zapreka, koja je dosad priečila srpskoj strani na Primorju, da se za sjedinjenje izjavi, a to je, da se sa strane Hrvata obavezno prizna ravnopravnost srpskoga naroda s hrvatskim.« Dakle, zahtijevala se »obavezna ravnopravnost« srpskog naroda u Trojednoj kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji s Hrvatima. Odrednica o ravnopravnosti izazivala je velike nedoumice, pogotovo onda kada je promatrana u nacionalnom i državnompravnim smislu.¹⁷

¹⁵ »H.M.« za kolovoz 1905. u članku »Siguran izlaz iz današnje krize u monarhiji« prenijela je mišljenje hrvatske trgovačke komore i gospodarskog društva koje je zaključilo: »Carinska rastava gospodarski bi nas upropastila a i kulturno bacila natrag«, 536.

¹⁶ Izjavu je objavio riječki *Novi list*, broj od 7. listopada 1905., u sklopu izvještaja o sastanku stranačkih predstavnika s delegatima riječke konferencije a koji je 6. listopada održan u Zagrebu. U posebnoj izjavi srpski su predstavnici obećali potporu riječkoj akciji i usporednu djelatnost s njihove strane. Pri tome je istaknuto kako se Stjepan Radić »jedini udaljio od riječke konferencije«.

¹⁷ Za širi uvid vidi u J. Krišto, *Prešućena povijest...*, poglavlje »Novi kursevi« i *nove oporbe (1904.–1905.)*, str. 205–224., Zagreb, 1994.

Valja napomenuti da su nakon objave Zadarske rezolucije 14. studenoga 1905. klub Hrvatske stranke i klub Srpske stranke u Dalmatinskom saboru postignuli politički sporazum u kojemu se spominje da su Hrvati i Srbi jedan narod. Prema tome sporazumu zajednički jezik trebalo je službeno nazvati hrvatski ili srpski, dok bi se u školama poučavala hrvatska i srpska povijest te oba pisma: latinica i Ćirilica.¹⁸

S. Radić je u svojoj raspravi »Uzroci hrvatsko-srbskomu sporu i njegovo rješenje«, koja se pojavila u *Hrvatskoj misli* od prosinca 1905. godine, na vrlo jasan način izrazio svoje poglede na hrvatsko-srpske odnose unutar Trojedne kraljevine.¹⁹ Rasprava je nastala upravo kao refleksija na politiku »novoga kursa« s posebnim kritičkim osvrtom prema Zadarskoj rezoluciji. Pri tome, istaknuo je Frana Supila kao jednog od njezinih glavnih pokretača. U uvodnom dijelu rasprave S. Radić napada politiku »nove sloge«, koja »s prezirom« gleda na hrvatsko državno pravo i hrvatsku narodnu snagu. Tako je ustvrdio da »hrvatsko-srpski spor nije riješen nego se samo zaoštrava jer je nova sloga negacija hrvatske državne i narodne individualnosti u korist mađarskog imperijalizma a u budućnosti na korist nesretno zamišljene i još nesretnije provodane svesrpske misli na Balkanu.«²⁰ U daljnjoj analizi izložena je različitost shvaćanja narodno-kulturnih ideala. Kod Hrvata naglašena je prisutnost želje za kulturnim povezivanjem sa slavenstvom (hrvatsko ilirstvo i jugoslavenstvo) ali i svijest o vlastitoj državotvornosti, dok su Srbi suprotno načelu uzajamnosti isticali jedino vlastite političke ciljeve, makar oni išli na štetu susjednih slavenskih naroda. S. Radić smatrao je da su Hrvati bez ikakva uspjeha ponudili različita kompromisna rješenja s neutralnim imenima. U srpskoj kolektivnoj svijesti dominantno je prevladala misao o povezivanju svih područja na kojima su naseljeni Srbi. Velik je pak dio srpskih političara u Hrvatskoj stao na stranu Mađara i time pristao uz namjeru da Hrvati »izgube svoju političku i narodnu individualnost«. Štoviše, neki Srbi vidjeli su u Hrvatima jedino »puko pleme srbskoga naroda.«²¹ U svakom slučaju, S. Radić je izdvojio stavove koji su potvrđivali jaku prisutnost svesrpske misli bilo u Trojednoj kraljevini ili Kraljevini Srbiji. Prema njemu, postavljalo se jedino pitanje metodike pretapanja hrvatskog teritorija u srpsko državno područje.

U tadašnjim nastupima S. Radić je polazio od gledišta da su Hrvati i Srbi dvije ravnopravne česti jednog te istog naroda, s time da Hrvati imaju svoje posebno historijsko područje i posebnu hrvatsku državu koja se ne protivi interesima srpske države. Dakle, Radiću je bilo posve jasno da hrvatska država nije na svom području mogla dopustiti posebne srpske političke težnje koje bi dovele u pitanje hrvatsku opstojnost. Otuda je izvedena tvrdnja da »hrvatska

¹⁸ *Povijest hrvatskog naroda g. 1860–1914.*, Zagreb, 1968., str. 222.

¹⁹ U kratkom uvodu neposredno je napadnuta politika Riječke i Zadarske rezolucije. Poslije toga S. Radić je za osnovu rasprave uzео »Izjavu hrvatske opozicije o najnovijoj fazi hrvatsko-srbskoga spora« napisanu još 1902. Naime, S. Radić je tada bio tajnik Hrvatske opozicije i u toj funkciji sastavio je spomenutu izjavu. Ovime je vjerojatno želio pokazati kako je već otprije zauzeo položaj u pogledu hrvatsko-srpskog spora i njegova rješenja te time otkloniti kritiku o »prevrtljivosti« svoje naravi.

²⁰ *H. M.*, članak »Uzroci hrvatsko-srbskom sporu i njegovo rješenje«, prosinac 1905., 154.

²¹ Isto, str. 158.

opozicija može srbsko ime u Hrvatskoj priznati samo kao izraz narodnostnoga, subjektivnoga osjećaja pojedinaca, a nipošto kao dokaz posebne srbske narodne svijesti različite od narodne svijesti hrvatske, ili čak njoj protivne, a još manje može priznati to ime kao oznaku posebne srbske političke težnje, različite od hrvatske ili njoj čak i protivne.«²² Prema tome, S. Radić je u prvom redu vodio nacionalnu politiku, usklađenu s idejom narodnoga jedinstva, u kojoj postoji samo jedna hrvatska državopravna misao. Činjenica da su Hrvati i Srbi jedan narod, uz to još i izmiješan, za njega nije uopće dovela u pitanje potrebu postojanja hrvatske države unutar postojećega habsburškog okvira. Na taj način odbacio je i nužnost stvaranja integralne južnoslavenske države koja bi okupila sve Južne Slavene. Za S. Radića sintagma narodnoga jedinstva nužna je zbog integracijskih procesa na području hrvatske države. On nastoji time odvratiti Srbe, kao narod koji je po jeziku i gospodarsko-socijalnoj strukturi sličan Hrvatima, od protuhrvatskih djelatnosti, to jest od razbijanja državopravno označenoga hrvatskoga prostora.

Važno je istaknuti još jedno mišljenje S. Radića. To je princip reciprociteta između hrvatskoga i srpskoga državnog individualiteta. Time je htio uputiti na jednakovrijedno državopravno utemeljenje kako Kraljevine Hrvatske tako i Kraljevine Srbije, to jest na potrebu obostranog priznavanja, čime bi se otklonila sporna pitanja državnog teritorija. Ovakvo uzajamno reguliranje teritorijalnih odnosa koji su smatrali teritorij bitnom odrednicom bilo koje države nije bilo spomentuo kod »novokursaša«.

Odnos »austroslavizma« prema »novome kursu«

Kritika braće Radić Riječke i Zadarske rezolucije može se promatrati i kao sukob dvaju različitih političkih sustava: »austroslavizma« i »novoga kursa«. »Austroslavizam« je označavo program reforma kojim je trebalo prebroditi dualističko uređenje Monarhije. Tako zamišljeni sustav nije podrazumijevao rušenje teritorijalne cjeline pod vladavinom habsburške dinastije, već je za cilj postavio uspostavu državne autonomije za pet historijsko-političkih individualiteta, dakle, ne samo za Nijemce i Mađare nego i za Hrvate, Čeha i Poljake.²³ Dakako, takvo ustrojstvo anticipiralo je ostvarenje uvjeta za razvitak svih ostalih etničkih grupa Monarhije. Koncept »austroslavizma« dosljedno je vodio brigu o poretku koji bi bio odgovarajući povijesnim pravima monarhijskih naroda. Braća Radić zamišljala su Habsburšku monarhiju kao uravnoteženu federalnu državu (takozvani »Podunavski savez država i naroda«) koja bi na političkoj karti Europe premošćivala jaz između dviju suprostavljenih velesila, Njemačke i Rusije. Stoga su u svojim raspravama branili teritorijalni integritet Monarhije i čitave Trojedne kraljevine unutar nje. U vremenu ugarske krize, kada je mađarsko odcjepljenje postalo aktualno političko pitanje, braća Radić smatrala su da je najbolje ako treba birati između Beča i Pešte da hrvatske zemlje kao

²² Isto, str. 158 i 159.

²³ Izvorni pogledi radićevskog »austroslavizma« najprisutniji su u raspravi »Slavenska politika u Habsburškoj monarkiji« koja je 1905./1906. prevedena s češkoga na hrvatski jezik.

posebna država budu okupljene pod Austrijom.²⁴ Razlozi koji su davali prednost Austriji potkrijepljeni su sljedećim činjenicama: gušća grupiranost Slavena, postojanje većih političkih sloboda u Austriji nego u Ugarskoj, bolje mogućnosti za provođenje uspješne gospodarske politike na temelju unapređenja seljačkoga gospodarstva te brži razvitak školstva. Osim toga, uzeti su u obzir aspekti tzv. »velike politike«. U toj sferi vodila se briga o reagiranjima niza faktora poput habsburške dinastije, cjelokupnog Slavenstva i svih europskih velesila te odnosa između vodećih nacija Monarhije, Nijemaca i Mađara. Braća Radić polazila su od činjenice da dinastija neće dopustiti otcjepljenje jer bi joj to ugrozilo status velesile. S druge strane, bili su uvjereni da Nijemci i Mađari vis-a-vis Slavena Monarhije uvijek nastupaju usklađeno kada su u pitanju dualistički principi. Prema njihovim pogledima još nije bilo sazrelo vrijeme za promjene.²⁵ Odgovor na pitanje kada će do toga doći možemo potražiti u zaključku njihova reagiranja na Riječku rezoluciju:

»Nikakve tajno skovane rezolucije nekolicine gospode ne će izreći posljednje rieči o Hrvatima i Magjarima. O tom će odlučiti, kad bude mogao progovoriti hrvatski narod i jezgra i korien njegov: hrvatski seljak.«

Ovime su braća Radić istaknula u prvi plan potrebu uvođenja općeg prava glasa kao najboljeg sredstva za izražavanje težnja čitavoga nacionalnoga korpusa mimo kojega pojedine političke grupacije stvaraju sporazume od općeg značenja.

Ideje i ciljevi »novoga kursa« bili su u mnogome drugačiji od »austroslavističkih« nazora. Kod dalmatinskih političara pristalica »novoga kursa« stvoreno je mišljenje na razini državnog ustrojstva da Austrija nije sposobna za rješavanje nacionalnog pitanja u svojem okviru. No, to nije bio samo problem austrijskog dijela Monarhije. Naime, politici »novoga kursa« pridružuju se i političari iz Banske Hrvatske, poput »naprednjaka« te dijela pravaša, čime je stvorena osnovica za stvaranje Hrvatsko-srpske koalicije. Oni u habsburškoj dinastiji vide anakronističku instituciju koja onemogućuje stvaranje moderne države. Na širem planu, »bečka« politika služila je prođoru Nijemstva prema Istoku, a upravo je u njemačkoj ekspanzivnosti: ekonomskoj i političkoj, uočena glavna opasnost miru. Odnos prema mađarskim »koalicionašima« treba gledati kao trenutnačni sporazum s političkom snagom koja je suprotna »mađaronima« (liberalnoj stranci), to jest onima koji su uz Beč. Taktiku dobro ocrtava citat iz *Novoga lista*:

»Ali bit će samo do nas, da se pridignemo, da se malo po malo ojačamo pa da mu (Ugarskoj, op. S. M.) jedan dan, oslonjeni o naše narodno pravo (neće biti samo fraza) stavimo dilemu: ili ravnopravni drugovi ili svaki svojim putem, a mi Hrvati i Srbi znamo kuda bi.«²⁶

²⁴ *SD VII.*, str. 194.

²⁵ *SD VII.*, str. 193. Braća Radić su vjerovala u mirnu, evolutivnu promjenu postojećeg stanja.

²⁶ *Novi list*, broj od 29. rujna 1905. Sličnog je sadržaja i govor poznatoga književnika i političara A. T. Pavičića održan na Hvaru, a predstavljen u istim novinama 6. siječnja 1906., u kojemu on kaže kako Riječka rezolucija možda neće biti brzo ispunjena te da ne želi

Sljedbenici »novoga kursa« veliku su pažnju posvetili Balkanu. Očito, to je prostor koji stoji na putu njemačkog prodora prema Istoku. Stoga je važna okupljenost svih balkanskih faktora u otporu prema namjeri da se preko Austro-Ugarske i Turske Njemačka aktivnije poveže s Bliskim istokom. Ovaj problem svakako valja razmotriti u kontekstu odnosa između velesila, odnosno interesa Francuske, Engleske i Rusije suprotstavljenih interesima članicama Trojnog saveza. Upravo su u Srbiji »novokursaši« vidjeli balkansku silu s kojom se može surađivati u sprečavanju tuđe vlasti nad čitavom jugoistočnom Europom. U stranačkom pogledu, posljedice Rezolucija dovele su do izbornog pada omrznute vladajuće Narodne stranke i uspona novostvorene Hrvatsko-srpske koalicije, koja je svojim nastupom uspjela preokrenuti pozicije na političkom području juga Monarhije.

»Austroslavizam« braće Radić tražio je kao najrealnije rješenje promicanje slavenske složnosti, uz održavanje zasebnih nacionalnih i državnopravnih interesa; radi ostvarivanja ravnoteže u Monarhiji. S druge strane »novi kurs«, iskorištava ugarsku krizu, bira posve drugačiju taktiku da bi ostvario glavni cilj, a to je rušenje Austro-Ugarske i formiranje južnoslavenske zajednice. «

Zaključak

Smjernice »novokursaša« koje su oblikovane u Riječkoj rezoluciji istaknule su zahtjev za revizijom dotadašnjega političkog djelovanja. Kompromisni i za mnoge izazovni pristup u slučaju odnosa prema Mađarima trebao je označavati samo jednu fazu u razvoju rješavanja hrvatskoga položaja. Podržavanje mađarske koalicije u »ugarskoj krizi« odraz je reagiranja u trenutku kada je dio hrvatskih političara vidio u njemačkoj politici glavnu prijetnju vlastitom razvoju. Stoga je Riječka rezolucija, odnosno njezin nastavak u dogovoru sa srpskim i talijanskim političarima, prvenstveno čin usmjeren protiv Beča s krajnjom namjerom rastavljanja od Habsburške monarhije.

Politička taktika iskorištavanja tadašnjih događaja, to jest nastale krize u Monarhiji, naišla je na velik otpor kod drugog dijela hrvatskoga političkoga kruga. Za braću Radić obje rezolucije izložile su hrvatsku naciju opasnostima. Predvodnici HPSS-a odbacili su taktiziranje s Kossuthovom koalicijom smatrajući da od toga za Hrvate neće biti koristi. Misao o sporazumijevanju s Mađarima doživjela je vrlo brzo slom 1907. godine poslije objave takozvane željezničarske pragmatike, kojom je mađarski jezik kao službeno sredstvo komuniciranja nametnut na hrvatskim željeznicama. Braća Radić su i dalje vjerovala u snagu historijske opravdanosti hrvatske državnosti. U njihovim pogledima na položaj Hrvatske i hrvatske nacije bilo kakvi dodir s mađarskim političarima koji ne priznaju eksplicite status hrvatske državnosti bio je ravan izdaji nacionalnog interesa. Ni vizije integralnog Jugoslavenstva nisu našle odobrenja kod prvaka

obmanjivati jer »znamo što su Mađari«. Pavičić nastavljajući objašnjava odluke činjenicom da bi »s druge strane dobili ništa i nezahvalnost a pangermanstvo je smrt«. Prema tome, aludirajući na carsku nezahvalnost prema Hrvatima tijekom bliske prošlosti i njemačku namjeru širenja kroz slavenske zemlje prema Istoku, trebalo je potražiti nove saveznike za ostvarenje hrvatskoga napretka.

HPSS-a. Ako se u programima HPSS-a pojavljivala misao »narodnog jedinstva«, onda je ona ponajprije polazila od hrvatske države kao »zajedničke domovine« Hrvata i Srba. To znači da je ujedinjenje hrvatskih zemalja trebalo izvršiti koristeći se legalitetom hrvatskoga državnog prava u određenom povoljnom trenutku (taj povoljni trenutak, po braći Radić, »ugarska kriza« nije bila) a na ostvarenom jedinstvenom teritoriju izboriti se za sva ona prava koja su adekvatna pravima bilo koje europske nacije. Njihov izloženi nacrt Hrvatske predstavljao je odraz prihvaćanja suvremenih vrijednosti demokratskog sustava: demokratizam, liberalizam i nacionalni identitet potvrđen nacionalnom državom, uz istodobno poštovanje vlastitih pozitivnih tekovina: hrvatskoga državnog, povijesnog i prirodnog prava.

SUMMARY

THE RADIĆ BROTHERS TOWARDS THE »NEW COURSE« POLITICS BASED ON THE RIJEKA AND ZADAR RESOLUTIONS

The author analyzes the confrontation between brothers Radić and the advocates of the »new course«, which inaugurated in the Rijeka and Zadar resolutions new political orientation for Croats. Following an analysis of political and economic conditions, the author presents the critique of the »new course« politics. The central element of his analysis is comparison between the concept of Austroslavism, which brothers Radić advocated and anti-Vienna position, which was the center-piece of the »new course« ideology.